

Міжнародна економіка

Ганна ДУГІНЕЦЬ

**ТРАНСФОРМАЦІЯ
ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИХ ПОТОКІВ
УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
АСОЦІАЦІЇ З ЄС**

Резюме

Проаналізовано умови зміни зовнішньоторговельних потоків України у контексті реалізації угоди про асоціацію з ЄС. Досліджено товарну і географічну структури експорту та імпорту, зроблено висновки щодо ступеня концентрації й диверсифікації вітчизняного експорту та імпорту. Визначено перелік основних проблем системного характеру і надано загальні рекомендації щодо їх подолання та створення сприятливих умов для реалізації національних інтересів у сфері зовнішньої торгівлі.

Доведено, що деформація товарної структури імпорту й експорту та їх незбалансованість свідчать про необхідність невідкладних кроків щодо стимулювання зовнішньоекономічної діяльності для подолання накопичених соціально-економічних проблем. Одним із шляхів зміни сировинної орієнтації експорту нашої країни визначено інтеграцію у глобальні ланцюги вартості. Для розробки інструментів і механізмів визнано за доцільне використовувати досвід інших «молодих» країн-членів ЄС.

© Ганна Дугінець, 2017.

Дугінець Ганна, канд. екон. наук, доцент, докторант кафедри міжнародних економічних відносин КНТЕУ.

Ключові слова

Асоціація, експорт, ЄС, зовнішньоторговельні потоки, диверсифікація, імпорт.

Класифікація за JEL: F15, F14, O24, P51.

Постановка проблеми. Зовнішня торгівля є важливою складовою економіки України. До того ж в умовах посилення інтеграційних процесів розвиток зовнішньоторговельної сфери – один з головних чинників конкурентоспроможності національної економіки. Слід зазначити, що експорт відіграє значну роль в економіці: його питома вага у ВВП України коливається в різні роки, становлячи близько 50%. Важливо, що в українському експорті є суттєвою частка імпорتنих складових. Отже, імпорт також відіграє значну роль у діяльності численних підприємств. В останні роки відбуваються істотні зміни у зовнішньоторговельній діяльності, наслідки яких мають різновекторний вплив на економіку нашої країни. Так, з початком дії зони вільної торгівлі з Європейським Союзом українські експортери та імпортери отримали змогу ще активніше інтегруватися у світові торговельні потоки й європейські виробничі мережі. Європейський Союз є однією з найбільших економік світу. Це найважливіший торговий партнер для 80 країн світу (для порівняння: Сполучені Штати є першим торговим партнером приблизно для 20 країн). Зокрема, Євросоюз активно торгує з країнами, що розвиваються, імпортуючи звідти більше, ніж США, Канада, Японія і Китай разом узяті [1]. Також ЄС зацікавлений у підтриманні стабільного та гармонійного зовнішнього середовища, яке сприяло би його процвітанню.

Активне зростання частки ринку країн ЄС з початком реалізації угоди є важливою тенденцією розвитку зовнішньоторговельних відносин України. Однак існуюча екзистенційна криза ЄС може накласти суттєві обмеження на можливості співпраці України з ЄС. В цих умовах актуальним стає дослідження особливостей зміни зовнішньоторговельних потоків України протягом перших років реалізації асоціації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень свідчить, що обрана тема є предметом уваги широкого кола українських науковців. До того ж актуальність досліджуваної проблематики підтверджують численні спроби проведення громадських обговорень та зустрічей з метою визначення подальших спільних дій влади і бізнесу в напрямку реалізації вимог ЄС. Визначенню наслідків створення вільної торгівлі та їх впливу на українське суспільство присвячено праці І. Бураковського, В. Мовчан, О. Шниркова й ін. [2–5, 7], а також праці наукових і громадських організацій (наприклад, Міжнародний інститут перспективних досліджень та ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України») [6, 8].

Виділення невирішеної проблеми. Високо оцінюючи внесок вищеназваних вчених і отримані ними результати дослідження, слід констатувати, що рівень розробленості питань визначення особливостей змін зовнішньоторговельних потоків у результаті реалізації угоди щодо поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ+) України з ЄС залишається до кінця не вирішеним. Основною перешкодою, на думку автора, є структурна трансформація в українській економіці та наростання певних дисбалансів у розвитку самого Європейського Союзу. Розуміння викликів і загроз, які існують зараз в об'єднанні, допоможе зрозуміти, що саме необхідно зробити для коригування стратегії євроінтеграції таким чином, щоб досягнути максимально можливих результатів. Так само не можна не враховувати, що в українській економіці продовжують розвиватися кризові явища, які значно вплинули на зміну стартових позицій країни при підписанні асоціації з ЄС.

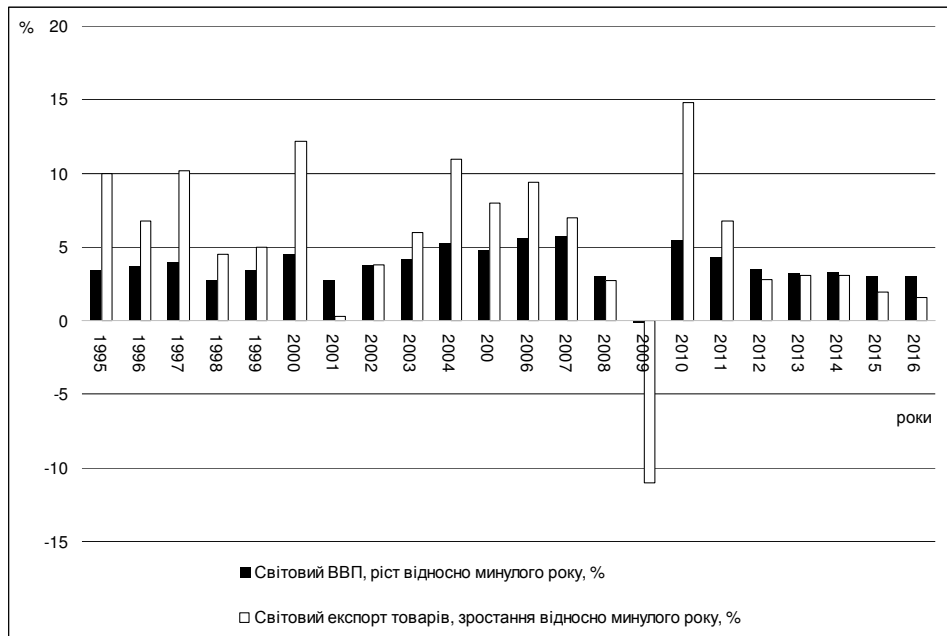
Мета дослідження – проаналізувати реальні умови та наслідки трансформації зовнішньоторговельних потоків України у контексті реалізації угоди про асоціацію з ЄС. Отримані висновки дадуть змогу визначити, що саме треба робити у напрямку закріплення наявних досягнень, а також подальшого розвитку двосторонніх і регіональних механізмів співпраці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динаміка міжнародної торгівлі є важливим фоном для розвитку, особливо в поточних умовах економічного спаду та у зв'язку із ситуацією на світовому нафто-

вому ринку. В ході кризи 2008–2009 рр. відбулося перше за всі післявоєнні десятиліття падіння світового ВВП (хоча і всього на 0,1%) та перше з 1982 р. падіння обороту світової торгівлі (зате відразу на 11%). А після кризи змінився сам характер розвитку міжнародної торгівлі: з 2012 р. вона стала зростати більш повільними темпами, ніж світовий ВВП (рис. 1). Статистика торгівлі на 2015 р. була нерівномірною не тільки відповідно до попередніх тенденцій, а й щодо загальної економічної ситуації. Так, тоді, коли світова економіка продовжувала зростати в 2015 р., світова торгівля мала тенденцію до скорочення.

Рисунок 1

Динаміка ВВП та товарного експорту світу, приріст у постійних цінах до попереднього року, %, 1995–2016 рр.

Джерело: [7].

Що стосується Європейського Союзу (ЄС), то динаміка зовнішньоторговельних зв'язків об'єднання в перші півтора десятиліття XXI ст. характеризувалася насамперед доволі помітними тенденціями до наростання її нерів-

номірності й поступового ослаблення позицій Євросоюзу в системі сучасної міжнародної товарної торгівлі. Починаючи з реалізації планів п'ятого розширення чисельного складу ЄС в 2004 р., відзначалася очевидна тенденція до зниження питомої ваги угруповання у вартості глобального експорту товарів – з 40,6% до 36,7% в кризовому 2009 р. і 32,7% в 2015 р. Аналогічним виявилось скорочення участі Євросоюзу в кумулятивних вартісних показниках світових закупівель товарів з імпорту: із 39,8% до 36,9% і 31,4% відповідно [8]. Хоча здійснювалися заходи зі збільшенню числа країн-членів ЄС в 2007 та 2013 рр., що мало тимчасовий позитивний вплив на динаміку зовнішніх торгових контактів Євросоюзу як найбільшого колективного партнера в сфері міжнародного товарного обміну, загальна спадаюча тенденція залишалася цілком відчутною. Таке різке зниження питомої ваги Євросоюзу в глобальній товарній торгівлі зумовлене падінням відносних індикаторів експорту (імпорту) товарів флагмана європейської економіки – Німеччини, а також провідних експортерів (імпортерів) ЄС – Франції, Нідерландів, Великобританії, Італії, Бельгії та Іспанії. У сукупності втрати у внеску країн Євросоюзу в світовий експорт становили 6,8 процентного пункту (в імпорт – 6,3). Не врятувало ситуацію і значне підвищення експортної активності (після входження до складу ЄС) таких держав, як Польща та Чехія, які замикають групу лідерів у зовнішній торгівлі Євросоюзу. До речі, загалом низхідна динаміка відповідних показників більш характерна для «старих» членів ЄС, а для «нових», навпаки, – підвищувальна.

Не менш важливою була тенденція в географічному розподілі експортно-імпортних товарних потоків Європейського Союзу, причому особливо в період після глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. (див. табл. 1). Як показують розрахункові дані табл. 1, в посткризові роки у структурі зовнішньої торгівлі Євросоюзу відзначалася помітна тенденція до поступового зниження як абсолютних, так і відносних показників товарного вивезення та ввезення, що здійснювалися всередині угруповання. Після деяких трансформацій питома вага торгівлі «всередині» угруповання знизилася в її загальній вартості більше, ніж на 2 процентних пункти – до 61,2%, і це значне падіння, враховуючи досліджуваний період.

Проте слід зазначити, що загальносвітова від'ємна динаміка в 2015–2016 рр. була більшою, ніж зниження міжнародної торгівлі ЄС. Це дало можливість збільшити частку ЄС у світовій торгівлі за цей період (табл. 1).

Відповідно, показники товарного вивезення Євросоюзу в треті країни демонстрували зростання, що, швидше за все, пов'язано з бажанням учасників ЄС розширити та диверсифікувати зовнішні ринки збуту своєї продукції. Зрозуміло, що в умовах нестабільності світових цін на енергоносії і готові вироби країни-члени Європейського Союзу будуть шукати нові перспективні можливості реалізації своїх товарів поза межами блоку.

Таблиця 1

Динаміка зовнішньої торгівлі Європейського Союзу, 2011–2016 рр.

Показники	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Експорт, світ, загальна, млрд. дол. США	18081,1	18367,9	18868,9	18877,8	16345,4	15767,9
Експорт ЄС, всього, млрд. дол. США	5942,5	5691,2	5999,5	6027,2	5349,9	5278,8
% світу	32,87	30,98	31,80	31,93	32,73	33,47
Експорт ЄС, всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
У тому числі:						
експорт ЄС у межах групи, % до загальної кількості	63,25	61,51	61,05	62,20	61,21	60,11
експорт ЄС, в інші країни, % до загальної кількості	36,75	38,49	38,95	37,80	38,79	39,89
Імпорт, світ, всього, млрд. дол. США	18321,9	18511,4	18892,4	18933,3	16548,1	15830,2
Імпорт ЄС, всього, млрд. дол. США	6146,1	5741,6	5838,7	5916,8	5193,2	5083,1
% світу	33,55	31,01	30,91	31,25	31,38	32,10
Імпорт ЄС, всього, %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
У тому числі:						
імпорт ЄС у межах групи, % у загальній сумі	58,10	57,13	58,93	59,48	58,50	57,30
імпорт ЄС з інших країн, % до загальної кількості	41,90	42,87	41,07	40,52	41,50	42,70

Джерело: складено та розраховано автором на основі: [8].

У сфері імпорتنих закупівель товарної продукції в 2011–2015 рр. також загалом спостерігалось зниження абсолютних вартісних показників при деяких трансформаціях на тлі порівняно стабільної ситуації з розподілом товарних поставок як «всередині», так і «зовні» Євросоюзу (див. табл. 1). Однак якщо в торгових контактах між країнами-членами ЄС можна відзначити коливання в динаміці вартісних параметрів, то в імпорті з третіх країн простежується стійкий зсув у бік постійного зниження вартості товарного імпорту. При цьому слід враховувати, що зниження обсягів експортних поставок у 2015 р.

спостерігалось на глобальному, регіональному та країновому рівнях. В основі цього лежало істотне падіння цін на основні товарні групи.

Також значний вплив на розвиток інтеграційних процесів мають події, які відбуваються останні кілька років на європейському континенті, а саме: «Брекзйт»; зростання впливу популістських антиєвропейських політичних сил у державах-членах ЄС і поширення євроскептицизму; міграційна криза, яка актуалізувала проблему солідарності й спільних цінностей європейських країн. Наростання дисбалансів усередині ЄС, в свою чергу, буде мати певний вплив на розвиток ефективних взаємовідносин між Україною та ЄС у контексті реалізації поглибленої й всеохоплюючої зони вільної торгівлі.

На сучасному етапі Угода про асоціацію ЄС з Україною є новою моделлю асоціації, заснованої на двох елементах:

1) просунута політична асоціація (політичний діалог, співпраця у сфері зовнішньої політики і політики безпеки, а також у сфері внутрішніх справ та юстиції);

2) поглиблена економічна інтеграція (угода про вільну торгівлю, яка надає Україні доступ на єдиний внутрішній ринок ЄС і поширює на неї європейське законодавство).

Торгові потоки між Україною та ЄС завжди займали певну частку в міжнародній торгівлі країни. Однак якщо порівняти дані за 2010–2012 рр., то експорт ЄС становив трохи більше чверті загального обсягу, а імпорт – майже третю частину. За станом на 2016 р. експорт ЄС становить більше 30%, а імпорт – більше 40% від загального обсягу міжнародної торгівлі України (рис. 2).

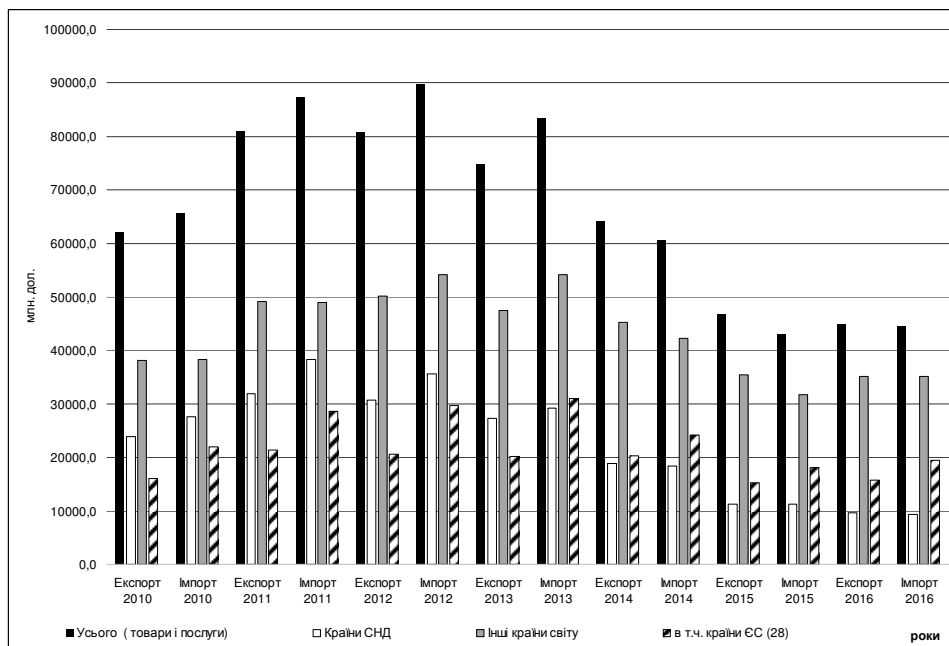
Необхідно відзначити, що переорієнтація зовнішньоторгових потоків нашої країни в 2014–2016 рр. відбулася не тільки через активізацію інтеграційних взаємодій з ЄС. Основними детермінантами стало обмеження щодо українського експорту на ринках країн Митного союзу, передусім з боку Російської Федерації. Це призвело до зменшення обсягів української експортної продукції на 29,5% порівняно з аналогічним періодом минулого року по країнах СНД. Також негативно впливає проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях, за рахунок чого було призупинено виробництво на більшості підприємств, продукція яких спрямована на експорт. Сумарний внесок цих регіонів становив 46,1% від загального темпу зменшення експорту [9].

Позитивна динаміка збільшення обсягів зовнішньої торгівлі між Україною і ЄС свідчить про підвищення рівня співпраці та наявність потенціалу для подальшого співробітництва. Водночас якісні й структурні характеристики зовнішньої торгівлі України з ЄС свідчать про існування у цій сфері серйозних проблем, які потребують термінового вирішення. Йдеться передусім про наявний диспаритет у зовнішній торгівлі між Україною та ЄС. Так, за дослі-

джуваний період (2010–2016 рр.) існує позитивне сальдо цієї торгівлі на користь лише ЄС (див. рис. 2). Водночас загальне сальдо зовнішньої торгівлі України, починаючи з 2014 р., є позитивним. Проте це відбулося в умовах значного падіння обсягів товарообігу і за рахунок скорочення імпорту більш високими темпами, ніж експорту (обсяги експорту в 2014 р. скоротилися на 14%, імпорту – на 27%).

Рисунок 2

Динаміка зовнішньої торгівлі товарами та послугами України у 2010–2016 рр., млн. дол. США

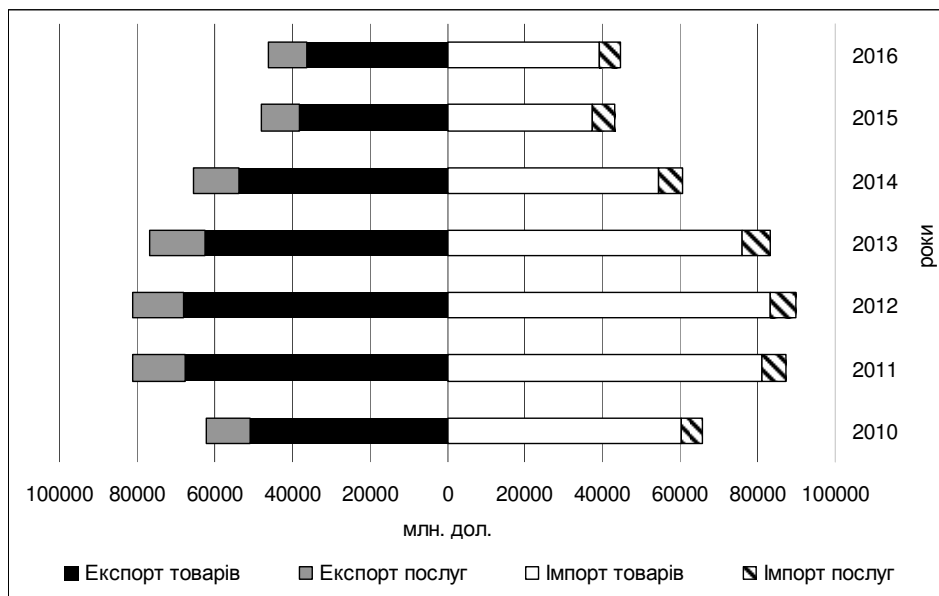

Джерело: складено автором за даними [9].

В загальному обсязі експортно-імпортних операцій України лівова частка належить торгівлі товарами. Зокрема, частка товарів у загальному експорті перевищує 80%, а в імпорті вона дорівнює майже 90%. Найбільш динамічно експорт товарів розвивався у 2011–2012 рр., послуг – у 2012–2013 рр. За весь досліджуваний період частка послуг у загальному експорті збільшилася від 18,3% у 2010 р. до 21,4% у 2016 р. (рис. 3).

Рисунок 3

Динаміка зовнішньої торгівлі товарами та послугами України у 2010–2016 рр., млн. дол. США

Джерело: складено автором за даними [9].

У загальному ж імпорті частка збільшилася від 8,2% у 2010 р. до 12% у 2016 р. Темпи змін фактичного обсягу товарів та послуг мають дещо іншу динаміку. Так, обсяг послуг в експорті зменшився на 15%, а в імпорті він залишився майже без змін. Ці свідчать про те, що за досліджуваний період зовнішня торгівля послугами в Україні була спрямована на європейські й інші країни, а не на країни СНД, як зовнішня торгівля товарами (табл. 2).

У загальному обсязі зовнішньоторговельних операцій частка країн ЄС порівняно з 2015 р. збільшилась і становила в експорті 37,1%, в імпорті – 43,7%. За 2015 р. вона дорівнювала відповідно 34,1% та 40,9%, а за 2014 р. – 31,5% і 38,7% (табл. 2).

За даними Державного комітету статистики в останні три роки найбільші обсяги експорту до країн ЄС має продукція сільського господарства (зернові культури та насіння олійних культур), а імпорту – високотехнологічні товари і складні хімічні сполуки (табл. 3).

Таблиця 2

Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами та послугами України у 2010–2016 рр., млн. дол. США

Країни / рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Експорт							
Всього товарів	50744,3	67594,1	67779,8	62305,9	53901,7	38127,1	36362,8
Країни СНД	18482,9	25835,8	24911,3	21672,1	14882,3	7806,1	6030,5
Інші країни	19345	23895,4	25930,6	24060,3	22016,5	17305,8	16834,6
Країни ЄС (28)	12916,4	17862,9	16937,9	16573,5	17002,9	13015,2	13497,7
Загальні послуги	11381,4	13347,7	13116	14233,2	11520,8	9736,6	9631,4
Країни СНД	5442,4	6041,1	5811,1	5814,9	4034,3	3544,8	3642,1
Інші країни	3123,1	3532,9	3750,2	4195,7	3991,6	2927,9	2950,9
Країни ЄС (28)	2815,9	3773,7	3554,7	4222,6	3494,9	3263,9	3038,4
Імпорт							
Всього товарів	60352	81040,5	83135,4	75834,6	54428,7	37516,4	39248,6
Країни СНД	26607,2	37080,1	34317,9	27741,5	17276,9	10485,5	8563,8
Інші країни	19004,2	25270,3	26033,9	26766,9	21069,1	15330,2	17138,2
Країни ЄС (28)	14740,6	18690,1	22783,6	21326,2	16082,7	11700,7	13546,6
Загальні послуги	5402,1	6191,9	6639,2	7523	6373,1	5523	5304,7
Країни СНД	933,6	1166,3	1238,2	1466,5	1204	839,6	824,5
Країни ЄС (28)	3000,3	3372,1	3641,2	4212	3148,8	2750,1	2336,7
Інші країни	1468,2	1653,5	1759,8	1844,5	2020,3	1933,3	2143,5

Джерело: складена автором згідно з [9].

Таблиця 3

Основні товарні групи українського експорту до ЄС та європейського імпорту до України у 2014–2016 рр.

Найменування групи товарів за УКТЗЕД	Обсяги (млн. дол. США)		
	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Всього експорт товарів	17002,9	13015,2	13497,7
Недорогоцінні метали та вироби з них (групи 72–83)	3890,2	3064,1	3092,4
Продукти рослинного походження (групи 6–14)	1805,4	2444,7	2038,7
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання (групи 84–85)	1649,5	1797,3	1978,8
Мінеральні продукти (групи 25–27)	1582,1	1477,4	1453,4
Жири та олії тваринного або рослинного походження (група 15)	793,0	678,4	1204,3
Всього імпорт товарів	21069,1	15330,2	17138,2
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання (групи 84–85)	2277,9	2663,0	3624,3
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (групи 28–38)	3416,6	2641,6	3047,2
Мінеральні продукти (групи 25–27)	3793,0	3480,6	2603,6
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби (групи 86–89)	1198,8	867,3	1520,6
Полімерні матеріали, пластмаси (групи 39–40)	1470,4	1283,7	1365,9

Джерело: складена автором згідно з [9].

Слід зазначити, що така товарна структура експортно-імпортних операцій з ЄС є індикатором залежності зовнішньоторговельної сфери України до змін у зовнішньому середовищі. Саме складні соціально-політичні умови за останні чотири роки призвели до деформації у характеристиках концентрації та диверсифікації українського експорту. Загалом імпорт з країн ЄС залишається набагато більш високотехнологічним і ширшим за номенклатурою, ніж експорт у ці країни.

Отже, змінюючи географічну структуру експорту з країн СНД на ЄС, Україна втрачає ринки збуту товарів з високою доданою вартістю та розширює при цьому обсяги поставок сировини і продукції низького ступеня переробки. Зазначене дає змогу стверджувати, що для України питання диверсифікації експортного кошика є стратегічно важливим завданням. Це підтверджується також висновками низки дослідників зовнішньоторговельної сфери України (див., наприклад, [10]). Значущість цього напрямку зовнішньотор-

говельної політики держави посилюється особливостями сучасного розвитку виробничого сектору економіки. Зростання диверсифікації експорту можливе лише на шляху розширення товарної номенклатури підприємств та виробництва загалом. Проте цілком очевидно, що диверсифікація вітчизняного експорту має здійснюватися за рахунок нарощування експорту товарів з високим рівнем доданої вартості.

Висновки та перспективи подальших досліджень

у даному напрямку. Підбиваючи підсумки проведеного дослідження трансформації зовнішньоторговельних потоків України в контексті реалізації Угоди щодо асоціації з ЄС, можемо відзначити, що за останні чотири роки відбулися істотні зміни стартових умов підписання та імплементації угоди. Наростання дисбалансів в Європейському Союзі у 2016–2017 рр. в найближчій перспективі призведе до формування виваженої регіональної політики ЄС з урахуванням соціально-економічних особливостей країн-членів.

При цьому основний акцент буде робитися на збереження досягнутих позитивних результатів інтеграції та спільного вирішення проблем оборони, безпеки, екології, боротьби з тероризмом, спільного ринку. Подальший хід інтеграції залежатиме від правильності чи хибності прийняття рішень і якості регіонального та державного управління. У будь-якому разі Європейський Союз виходить на новий, різко трансформований рівень розвитку взаємовідносин між країнами, де основними є потреба зрозуміти і прийняти існуючий у країнах-членах євроскептицизм та необхідність адаптації правлячих політичних сил до нових соціальних очікувань і, як результат, трансформації подальшої інтеграційної політики.

В українській економіці, в свою чергу, так само відбулися значні зміни, які поряд з прискоренням євроінтеграційних процесів вплинули на трансформацію зовнішньоторговельних потоків. До основних проблем слід зарахувати анексію частини території України та тривалу антитерористичну операцію на сході держави. Наслідками цього стали: по-перше, гальмування процесів структурної перебудови вітчизняної економіки і високий рівень імпортозалежності економіки; по-друге, деформація товарної структури імпорту та експорту, а також їхня незбалансованість, що свідчить про необхідність невідкладних кроків щодо стимулювання зовнішньоекономічної діяльності для подолання накопичених соціально-економічних проблем. На думку авторів, одним із шляхів зміни сировинної орієнтації експорту нашої країни є інтеграція у глобальні ланцюги вартості. Для розробки інструментів і механізмів у нагоді стане досвід інших «молодих» країн-членів ЄС. Саме в цьому напрямку будуть відбуватися подальші дослідження автора.

Список використаної літератури

1. European Commission (2017) EU-position in world trade. Electronic resource, URL: <http://ec.europa.eu/trade/policy/eu-position-in-world-trade>.
2. Burakovskiy I. Movchan, V. Viter O. (2004) Enlargement of the European Union: Influence on Ukraine's Relations with Central European Neighbors. K.: K.I.C. (in Ukrainian).
3. Movchan V. Giucci R. (2011) Quantitative Assessment of Ukraine's Regional Integration Options: DCFTA with European Union vs, Customs Union with Russia, Belarus and Kazakhstan. Berlin/Kyiv: German Advisory Group, Institute for Economic Research and Policy Consulting, 6–12.
4. Mazaraki A. (2016) Foreign Trade of Ukraine: XXI Century: Monograph. Kyiv: KNTEU (in Ukrainian).
5. Heyets V. Ostashko T. (2016) Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU: Economic Challenges and New Opportunities: Scientific. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Economics and Prognosis of the National Academy of Sciences of Ukraine, K. (in Ukrainian).
6. Shnirkov, O. (2014). Economic Association of Ukraine with the EU and agreements with other countries. Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. International Relations, (1), 54–57 (in Ukrainian).
7. UNCTAD (2017), Key Statistics and Trends in International Trade 2016, United Nations Geneva. Electronic resource, URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditctab2016d3_en.pdf.
8. United Nations (2017) International Trade Statistics Yearbook 2016, New York, Electronic resource, URL: <https://comtrade.un.org/pb/downloads/2016/ITSY2016Voll.pdf>.
9. State Statistics Service of Ukraine. Electronic resource, URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> ((in Ukrainian).
10. Goryanska, T. (2012) Competitive positions of the export-oriented sectors of the Ukrainian economy. Economy of industry (1–2). 57–58. Electronic resource, URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econpr_2012_1-2_19.pdf.